

فصلنامه علمی - پژوهشی «پژوهش‌های ادبی- قرآنی»

سال چهارم / شماره اول / بهار ۱۳۹۵

بررسی تأثیر مضامین قرآنی در اشعار کودکانی جعفر ابراهیمی (شاهد)

رامین محرمی^۱، خدابخش اسداللهی^۲، شکرالله پورالخاص^۳ و پیام فروغی راد^۴

چکیده:

این جستار به بررسی تأثیرپذیری جعفر ابراهیمی از مضامین قرآنی در اشعار کودکان می‌پردازد. به همین منظور، با تبیین مضامین قرآنی متجلی در اشعار ابراهیمی و بررسی کارکرد آن‌ها، در پی پاسخ دادن به این دو پرسش است که هدف از کاربرد مضامین قرآنی در شعر کودک چیست و کدام مضامین بیشترین کاربرد را دارد. با توجه به بررسی انجام شده، می‌توان گفت که مضامین قرآنی، بخشی از محتوای اشعار کودکانی ابراهیمی را تشکیل می‌دهد که با هدف القای آموزه‌های اسلامی، شناساندن بزرگان دین و آماده‌سازی کودک برای انجام وظایف دینی استفاده می‌شود. ابراهیمی با الهام‌گیری از قرآن کریم سعی دارد کودک را با دین و اندیشه‌های دینی آشنا کند و از آن‌جا که مخاطب هنوز به مرحله‌ی تکامل ذهنی و درک مفاهیم انتزاعی نرسیده است و قادر به قضاوت‌های اخلاقی نیست، از مضامین قرآنی متناسب با رشد فکری کودک و فراخور ذوق و درک او بهره گرفته است. ابراهیمی به خدانشناسی بیش از سایر مضامین توجه دارد و سعی کرده است با استفاده از تمثیل طبیعت صفات ثبوتی و جمالی خداوند را توصیف کند. این پژوهش با بررسی ۱۵ مجموعه شعر جعفر ابراهیمی و بهره‌گیری از جدول‌های آماری، به شیوه‌ی تحلیلی^۵ توصیفی انجام گرفته است.

کلید واژه‌ها: قرآن کریم، جعفر ابراهیمی، شعر کودک، خدانشناسی.

مقدمه

*تاریخ دریافت ۱۳۹۴/۱۲/۱۲ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۰۳/۰۶

^۱-دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه محقق اردبیلی-دانشکده ادبیات و علوم انسانی- گروه زبان و ادبیات

فارسی moharami@uma.ac.ir

^۲-دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه محقق اردبیلی- دانشکده ادبیات و علوم انسانی- گروه زبان و ادبیات فارسی

kh_asadollahi@uma.ac.ir

^۳-دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه محقق اردبیلی- دانشکده ادبیات و علوم انسانی- گروه زبان و ادبیات

فارسی sh_pouralkhas@uma.ac.ir

^۴- نویسنده مسئول: دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه محقق اردبیلی- دانشکده ادبیات و علوم انسانی-

گروه زبان و ادبیات فارسی foroghirad@uma.ac.ir

* مقاله‌ی حاضر، مستخرج از رساله‌ی دکتری است.

قرآن کریم، مقدس‌ترین کتاب مسلمانان است که برای هدایت و راهنمایی مردم بر قلب پیامبر اکرم (ص) نازل شده است؛ به همین دلیل، شاعران پارسی‌گوی از دیرباز تاکنون از مضامین قرآنی بهره جسته‌اند؛ اگر بر مبنای گزارش تاریخ سیستان، محمدبن وصیف سگری را نخستین شاعر پارسی‌گوی بدانیم، پیشینه‌ی تأثیرپذیری شاعران از کلام الهی به او می‌رسد؛ به گونه‌ای که در شعری با مطلع «ای امیری که غلامان جهان خاصه و عام // بنده و چاکر و مولی و سگ - بند و غلام» با تأثیرپذیری از آیه‌ی شریفه‌ی «لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ» (غافر/ ۱۶) و «كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ» (بقره/ ۲۴۹) بیت زیر را سرود:

لمن الملك بخواندی تو امیرا به یقین با قلیل الفئه کت زاد در آن لشکر کام

(تاریخ سیستان، ۱۳۸۱: ۱۱۵-۱۱۶)

سپس با رشد و گسترش ادب فارسی، قرآن کریم بر اشعار شاعرانی همچون رودکی، فردوسی، کسایی و ناصر خسرو تأثیر فراوانی گذاشت و این تأثیرگذاری در قرن هفتم تحول اساسی در روند آثار منظوم فارسی ایجاد کرد و باعث پیدایش متون عرفانی گردید؛ به گونه‌ای که شالوده‌ی ساختار و محتوای اصلی مثنوی معنوی را قرآن تشکیل می‌دهد و از آنجایی که درس قرآن، ورد شب‌های حافظ گشته است، لطایف حکمی را با نکات قرآنی پیوند زده است. این روند تا دوره‌ی معاصر شعر فارسی ادامه یافته و در اشعار شهریار تبلور ویژه‌ای یافته است.

اگرچه در برخی از متون ادبی کلاسیک همچون قابوس‌نامه و کلیله و دمنه که برای کودکان نیز مورد استفاده قرار می‌گرفت، آموزه‌های قرآنی به کار رفته است؛ اما ادبیات کودک پس از دوره‌ی مشروطه‌ی شکل جدیدی به خود گرفت و اشعاری مخصوص کودکان منطبق با اندیشه‌های قرآنی به وجود آمد. در شعر بزرگسالان، به دلایلی از قبیل: تقدس بخشیدن به شعر، اثبات عقیده، پند و اندرز دادن، اظهار و افتخار به آشنایی با قرآن کریم، بزرگداشت مقام پیامبران و ائمه‌ی اطهار، بهره‌مندی از علوم بلاغی قرآن و ... صورت می‌گیرد؛ اما برخی از این دلایل، در شعر کودک مفید واقع نمی‌شود؛ به دلیل این که مخاطبان شعر، کودکان خالی‌الذهن هستند که اغلب آن‌ها توانایی دریافت معنی جملات عربی را ندارند؛ بر اساس همین، شاعران شیوه‌هایی را به کار می‌گیرند که تأثیرگذارتر، و همچنین فراخور ذوق و درک کودکان باشد؛ این عوامل باعث می‌شود که شاعران برای استفاده از آیات قرآنی در محدودیت باشند و شاعرانی در این زمینه

موفق هستند که علاوه بر رفع ماهرانه‌ی این محدودیت و مزین کردن اشعار خود به آیات قرآنی، بتوانند اشعارشان را برای مخاطب دلنشین‌تر سازند و او را به سمت اندیشه‌های دینی سوق دهند. هدف از کاربرد مفاهیم قرآنی در شعر کودک تعالی بخشیدن به کودک، آماده‌سازی او برای برعهده گرفتن وظیفه‌ی دینی، پرورش قوه‌ی تفکر و در نهایت تکامل او است. (زارع گاوگانی، ۱۳۸۳: ۲۰۲) و همچنین به طور غیر مستقیم باعث تربیت دینی کودک می‌شود. بنابراین، مضامین شعر کودک، «اگر سنجیده انتخاب شود، پرورنده‌ی روح اوست؛ گسترنده‌ی ذهن اوست و نگاهدارنده‌ی او در مسیر سلامت که طبیعت او را ارزانی داشته است.» (کیانوش، ۱۳۷۹: ۱۰۳)

جعفر ابراهیمی به عنوان یکی از شاعران مطرح در حوزه‌ی ادبیات کودک، شعر را آینه‌ای برای بازتاب افکار، بینش‌ها و اعتقادات خود قرار داده است. وی، با توجه به میزان درک مخاطب، از اندیشه‌های لطیف قرآنی در اشعار خود استفاده کرده است و در عین اشاره به باورهای دینی و قرآن، به ساختار شعر نیز توجه دارد. (علی‌پور، ۱۳۷۹: ۱۲۵) لذا هدف اصلی در این پژوهش، بررسی و تحلیل تأثیرپذیری جعفر ابراهیمی از اندیشه‌های قرآنی و مشخص نمودن بسامد کاربرد مضامین قرآنی در اشعار کودکانی این شاعر است.

پیشینه‌ی پژوهش

با وجود این که پژوهش‌های فراوانی در حوزه‌ی اثرپذیری شاعران از قرآن کریم صورت گرفته است، در هیچ پژوهش مستقلی، از تأثیر قرآن بر شعر کودک، به ویژه اشعار کودکانی جعفر ابراهیمی سخن به میان نیامده است؛ البته وحیده زارع گاوگانی در مقاله‌ی *مفاهیم تربیتی تربیتی اسلام از دیدگاه قرآن در ادبیات کودکان و نوجوانان* (۱۳۸۳) با تحلیل محتوایی ۲۸۳ داستان برگزیده‌ی کودک، به بررسی مفاهیم تربیتی اسلام از دیدگاه قرآن در زمینه‌ی ارتباط انسان با خداوند، خویش، خلق و طبیعت پرداخته است.

ضرورت تحقیق

ضرورت این تحقیق، احساس نیاز به پردازش تأثیر قرآن بر شعر کودک است. جنبه‌ی دین‌مداری شعر کودک از اهمیت خاصی برخوردار است که متأسفانه در پژوهش‌ها چندان مورد توجه قرار نگرفته است و کمبود آن، در پژوهش‌های ادبی احساس می‌شود؛ در حالی که با تعمق

در شعر کودک، می‌توان تأثیرپذیری از قرآن را آشکارا دید. بر اساس این، امید است که مقاله‌ی حاضر، بتواند راه را برای پژوهش‌های کامل‌تر هموار سازد و نتایج این پژوهش‌ها در تعلیم مضامین دینی به کودک کاربرد داشته باشد.

نگاهی به زندگی و شعر جعفر ابراهیمی

جعفر ابراهیمی در ۲۱ مهرماه سال ۱۳۳۰ در روستای حور واقع در استان اردبیل، در خانواده‌ای با ذوق و قریحه‌ی ادبی به دنیا آمد و تا کلاس چهارم دبستان تحصیلات خود را در آن جا ادامه داد. ابراهیمی در دوران کودکی به کلاس قرآن می‌رفت و اغلب به حفظ سوره‌های قرآنی مبادرت می‌ورزید. او در سال ۱۳۴۱ به همراه خانواده به تهران آمد و در تهران توانست دیپلم خود را در رشته‌ی ریاضی بگیرد.

ابراهیمی از دوران کودکی در کنار قرآن‌آموزی، استعداد شعر گفتن نیز داشت و در هنگام بازی جمله‌های موزون می‌ساخت. او در نوجوانی نیز اشعاری کودکانه و ساده به زبان می‌آورد. ابراهیمی بیش‌تر شعرهایش را در وصف طبیعت و روستا می‌سرود. وی اولین شعر خود را در ۱۳ سالگی به تقلید از پروین اعتصامی سرود و آن را با نام «آن شب باران آمد»، در مجله‌ی سروش کودکان چاپ نمود. او به تدریج سرودن برای گروه سنی کودک و نوجوان را آغاز نمود و از سال ۱۳۵۸، نوشتن داستان برای کودکان و نوجوانان را به شکل اختصاصی دنبال کرد و توانست آثاری را تألیف نموده و برخی را در مجلات به چاپ رساند. میل شدید وی به داستان‌نویسی و شعر سرایی باعث شد تا در سال ۱۳۶۰، به درخواست کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، به این سازمان منتقل شود و مسئولیت شورای شعر کانون را تا زمان بازنشستگی خود در سال ۱۳۸۰، به عهده بگیرد. وی پس از بازنشستگی مسئولیت‌های دیگری نیز به عهده گرفت که از جمله‌ی آنان، سردبیری مجله‌ی *آب* بود که در آن آثار ادبی و هنری کودکان و نوجوانان ۷ تا ۱۷ ساله منتشر می‌شد. ابراهیمی حدود ۱۴۰ جلد کتاب برای کودکان و نوجوانان در زمینه‌ی داستان، شعر و زندگی‌نامه نوشته است.

تاکنون برخی از آثار ابراهیمی به عنوان آثار برگزیده انتخاب شده‌اند که عبارتند از: یک سنگ و یک دوست (کتاب سال ۶۷)؛ آواز پوپک (کتاب سال ۷۲)؛ آسمان ابری نیست (برنده‌ی جایزه‌ی بزرگ کانون در سال ۷۴)؛ آب مثل سلام (برنده‌ی جایزه‌ی بزرگ کانون)؛ خورشیدی اینجا خورشیدی آنجا (کتاب برگزیده‌ی شورای کودک)؛ بوی گنجشک (کتاب برگزیده‌ی سروش نوجوان)؛ در کوچه‌های خیس (برنده‌ی دیپلم افتخار به جشنواره کانون)؛ پلی به سوی شعر (برنده‌ی دیپلم افتخار جشنواره کانون)؛ آواز پوپک (برنده‌ی جایزه‌ی بزرگ "مداد پرنده")

از جشنواره کانون، و کتاب برگزیده‌ی سروش نوجوان؛ فصل خون مهتاب (برنده‌ی لوح زرین جشنواره کانون)؛ تا کجای آسمان (برنده‌ی لوح زرین جشنواره کانون)؛ آسمان دوم (رتبه‌ی اول کتاب سال ولایت).

مضامین قرآنی در اشعار ابراهیمی

ابراهیمی در بیان اندیشه‌های ناب و القای مفاهیم تعلیمی از قرآن الهام گرفته است و به دلیل این که مخاطبان اشعار او کودکانی هستند که به بلوغ فکری نرسیده‌اند، مضامین قرآنی را بر اساس مقتضای حال آن‌ها به کار برده است. مضامین قرآنی شعر ابراهیمی عبارتند از:

برشمردن نعمت‌های الهی

ابراهیمی، با استفاده از شعر، در تلاش است که خدا و صفات او را برای کودکان ملموس‌تر کند. از آن جایی که کودکان، در سنین پایین‌تر، قادر به درک مفاهیم انتزاعی نیستند و اغلب با طبیعت سازگاری بیشتری دارند، ابراهیمی برای شناساندن خدا، از مفاهیم طبیعت‌گرایانه بهره می‌جوید؛ به همین دلیل، با برشمردن نعمت‌های الهی که در اطراف کودکان وجود دارد، وجود خدا را برای کودک بیشتر قابل درک می‌کند که این امر باعث رغبت و جذب کودک به سوی خدا و عبادت می‌شود. در شعر زیر، «هدیه‌های آسمانی» اشاره به نزولات آسمانی دارد که باعث رویدن گیاهان و موجودات می‌شود و قصه‌ی زندگانی موجودات را رقم می‌زنند. در آیه‌های فراوانی به نعمت نزولات آسمانی اشاره شده است که نمونه‌ی آن، آیه‌ی شریفه‌ی «وَوَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُّبَارَكًا» (ق/۲) است.

می‌توانم من بخوانم / قصه‌ای از زندگانی / شعر آب و باد و باران / هدیه‌های آسمانی (ابراهیمی، ۱۳۷۶: ۷)

ابراهیمی با برشمردن آب، باد و باران آن‌ها را هدیه‌های آسمانی می‌داند که از سوی خداوند مهربان فرستاده شده است.

- ذکر خدا

کودکان با درونی کردن ذکر و یاد خداوند می‌توانند به آرامش درونی برسند؛ لذا ابراهیمی، به شیوه‌ی غیرمستقیم، یاد کرد خدا را به کودکان می‌آموزد. همان‌گونه که خدا در آیه‌ی شریفه‌ی «اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ» (العلق/۱) به پیامبر اکرم (ص) یاد کرد خدا را دستور می‌دهد، ابراهیمی با توجه به مفهوم این آیه، ذکر خدا را یادآور می‌شود:

در آغاز هر چیز و هر کار / خدایا به یاد تو هستم (ابراهیمی، ۱۳۸۸: ۵)

شاعر، با توجه به آیهی شریفه‌ی «الَّذِينَ آمَنُوا وَ تَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» (الرعد/۲۸) و استفاده از تشبیه، سعی در القای آموزه‌ی دینی ذکر خدا و برآیند آن است. از یکسو، قلب خود را به کیبوتری تشبیه می‌کند که با یاد خداوند آرام می‌شود: ز آسمان دیشب/ هر لحظه غم می ریخت/ هر غم که می‌آمد/ توی دلم می ریخت/.../هر چیز در چشمم/ بد بود و غمگین بود/ دور و برم هر چیز/ غمبار و سنگین بود/.../یاد تو افتادم/ قلبم کیبوتر شد/ آرام شدم در دم/ روحم سبکتر شد (ابراهیمی، ۱۳۸۲: ۵)

و از سویی دیگر، یاد خدا را به گلی تشبیه کرده است که باعث شادی قلبها می‌شود: می‌توان شعر سرود/ و خدا را یاد کرد/ با گل یاد خدا/ قلبها را شاد کرد (ابراهیمی، ۱۳۸۸: ۷) برآیند تشبیه «قلب به کیبوتر» و «یاد خدا به گل»، مضمون‌سازی زیبایی است که بر اساس آن، شاعر، یاد خداوند را گلزاری می‌داند که قلبها همچون کیبوتری در حریم امن آن با سبک‌بالی به پرواز در می‌آیند.

- پناه بردن به خدا

کودک به دلیل نداشتن استقلال، همواره نیازمند پناه‌دهنده‌ای است که در همه‌ی امور پشتیبان او باشد و او را در مسیر آرامش قرار دهد. در بُعد زمینی پدر و مادر تکیه‌گاه کودک هستند و در بُعد معنوی اعتماد به خداوندی که همواره و در همه جا پشتیبان بندگان است، می‌تواند کودک را از نظر روانی تحت تأثیر قرار دهد و او را به سوی استقلال سوق دهد. ابراهیمی بر این باور است که کودک «به طور فطری و غریزی حس می‌کند که تنها دستاویزش خداوند است و فقط با توسل به خداست که می‌تواند برای وجود خود معنایی در خور بیابد.» (ابراهیمی، ۱۳۸۱: ۱۱) لذا با استفاده از آیه‌ی «لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا» (توبه/۴۰) به کودکان یادآور می‌شود که خداوند در هر زمان و مکانی نگاهدارنده‌ی بندگان است: با آن که تاریک است شب/ اما نترس از دیو گرگ/ زیرا که می‌پاید تو را/ هر شب خداوند بزرگ (ابراهیمی، ۱۳۷۵: ؟)

شاعر با استفاده از استعاده، به کودک می‌آموزد که در همه‌ی شئون زندگی می‌توان به خداوند پناه برد:

به من می‌گویند/ شاه میوه‌ها/ عجب تهمتی/ پناه بر خدا/ من نیستم شاه/ تاجی ندارم/ من از این لقب/ خیلی بیزارم (ابراهیمی، ۱۳۸۲: ۱۹)

ترکیب «پناه بر خدا» از قرآن گرفته است که در آیه‌های مختلفی به آن اشاره شده است؛ نمونه‌ی آن، آیه‌ی شریفه‌ی «وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقْرَةً قَالُوا أَتَتَّخِذُنَا هُزُؤًا قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ» (البقره/۶۷) است.

- تأمل در زیبایی جهان

برخلاف شعر بزرگسالان که اغلب سخن از نکوهش دنیا است، در شعر کودک، زیبایی‌های جهان ذکر می‌شود و شاعر کودکان را به تأمل در مظاهر زیبای جهان دعوت می‌کند که دلایل مختلفی را برای آن می‌توان برشمرد: نخست این که سرشت پاک کودکان، ایجاب کننده‌ی توصیف زیبایی‌ها برای آن‌هاست؛ دوم این که توصیف زشتی‌های جهان تأثیر منفی در ذهن و روان کودک می‌گذارد؛ سوم این که وصف زیبایی‌ها کودک را به سوی زیبانندیشی و زیبانگری سوق می‌دهد و زندگی را برای کودکان شیرین‌تر می‌کند. بر این اساس ابراهیمی با استفاده از مضامین قرآنی، کودکان را به تأمل در زیبایی‌های جهان فرا می‌خواند. ابراهیمی در شعر زیر، با الهام از آیه‌های «الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ وَبَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسَانِ مِن طِينٍ (السجده/۷) ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ مِن سُلَالَةٍ مِّن مَّاءٍ مَّهِينٍ» (السجده/۸) کودکان را به تأمل در زیبایی‌های جهان دعوت کرده است:

چشمان خود را بعد از این دیگر/ یک طور دیگر بر جهان واکن/ بهتر ببین و خوب‌تر بشنو/
خود را در آب و خاک پیدا کن (ابراهیمی، ۱۳۸۶: ۹)

ابراهیمی بر پایه‌ی آیه‌ی شریفه‌ی «الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ...» (السجده/۷)، همه‌ی مظاهر زندگی را زیبا می‌داند؛ از این رو که خداوند آن‌ها را آفریده است و نشانی از خداوند در آن‌ها وجود دارد:

هر لحظه‌ی این زندگانی/ گر خوب یا بد، باز زیباست/ زیرا که بویی از خداوند/ در هر چه می-
بینم، پیداست (ابراهیمی، ۱۳۸۲: ۳۰)

- حمد و عبادت خداوند

در شعر کودک، آموزش ستایش و پرستش خداوند، به عنوان یکی از ارکان اصلی مفاهیم دینی و قرآنی از اهمیت فراوانی برخوردار است؛ لذا با توجه به مقتضای سنی کودک، زبان حمد و عبادت و بازتاب برآیند آن، نسبت به شعر بزرگسال متفاوت است. ابراهیمی با توجه

به خصوصیات ذهنی کودکان، سعی کرده است عبادت و برآیند آن را با توجه به علاقه مندی‌های کودکان به تصویر بکشد تا برای کودکان، دلنشین‌تر جلوه‌گر شود:

در باغ زیبای عبادت/ پرواز کردم چون پرنده/ لبریز شد قلبم ز شادی/ شد روح من خوشحال و زنده(ابراهیمی، ۱۳۷۷: ۱۸)

در این شعر، عبادت به باغ زیبا و کودک به پرنده تشبیه شده است و برآیند عبادت آرامش روحی است که باعث شادمانی کودکان می‌شود. از این رو که تشبیهات به کار رفته در این شعر، با علاقه مندی‌های کودک تناسب دارد، تأثیر فراوانی بر کودک می‌گذارد. لایه‌ی باطنی تصویر بالا، حاصل تأمل و الهام‌گیری شاعر از آیه‌ی شریفه‌ی «الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ»(الرعد/۲۸) است.

ابراهیمی با توجه به آیه‌ی شریفه‌ی «يُسَبِّحُ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ...»(الجمعه/۱)، بر این باور است که همه‌ی موجودات در حال ستایش خداوند هستند و برای اقناع ذهن کودکان از حسن تعلیل استفاده کرده است و زیبایی طبیعت(= مجازاً گل) را حاصل ستایش خداوند می‌داند:

هر چیز در حال نماز است/ از این جهت، گل خوب و خوشبوست(ابراهیمی، ۱۳۸۲: ۳)

همچنین، در شعر زیر، با زبانی ساده و روان، سوره‌ی «حمد» را برای کودکان ترجمه کرده است. جنبه‌ی بینامتنی در این شعر، به قدری بالانست که مخاطب با اولین خوانش، به ترجمه بودن آن پی می‌برد. ابراهیمی، با این ترجمه، سعی کرده است ستایش و پرستش را مؤثرتر به کودکان یاد دهد؛ در واقع، از طریق ترجمه توانسته است مضامین قرآنی را بهتر به کودکان آموزش داد؛ به این دلیل که ترجمه، نزدیک‌ترین معنی به متن اصلی را ارائه می‌دهد: خدایا تو را دوست دارم/ خدایا تو را می‌پرستم/ و هر لحظه، هر جا که باشم/ همیشه به یاد تو هستم/ خدایا مرا کن هدایت/ به راه کسی که بهشتی است/ مرا دور کن از بدی‌ها/ و دورم کن از هر چه زشتی است/ تویی صاحب آسمان‌ها/ تو که خالق این جهانی/ تو خوبی و خیلی بزرگی/ تو بخشنده و مهربانی(ابراهیمی، ۱۳۸۸: ۴)

– دعا

کودک از حدود هفت سالگی با خدا ارتباط عاطفی برقرار می‌کند و در دعای خود، درخواست‌های مادی از قبیل: خوردنی‌ها، اسباب بازی‌ها، لباس و... دارد؛ به این دلیل که کودک در این سن، در مرحله‌ی عملیات عینی قرار دارد و «به واقعیت فیزیکی بی‌واسطه

وابسته است و نمی‌تواند از زمان حال تجاوز کند. در طول این مرحله، کودک هنوز در تجسم موقعیت‌های دور، آینده یا فرضی مشکل دارد.» (وندز زندن، ۱۳۸۳: ۱۲۶) لذا دعای آن‌ها به زمان حال و مادیت محدود می‌شود. به تدریج، با افزایش سن کودک، توقع او هم از خدا زیادتر می‌شود و خواسته‌هایش از جنبه‌ی مادی به سمت معنویت سوق داده می‌شود. علاوه بر این، در شعر کودک، دعا، کلام عادی را به کلامی عاطفه‌محور تبدیل می‌کند. (سلاجقه، ۱۳۸۷: ۳۱۰) بر همین اساس، در دعای کودکان، عاطفه و مادی‌گرایی در کنار هم قرار دارند. ابراهیمی، با استفاده از واژه‌های «پدر»، «مادر» و همچنین با به کار بردن وزن ملایم، کوشیده است که شعر را عاطفی جلوه دهد و از این طریق، در صدد تبیین نقش دعا در زندگی است:

سبز می‌شد با پدر، باغ دعا/ نرم می‌خواند از کتابی آشنا/ با فطیر تازه، مادر می‌رسید/ دست-
هایش داشت بوی رتْنا (ابراهیمی، ۱۳۸۶: ۱۶)

در این شعر، با تأثیرپذیری از آیه‌ی شریفه‌ی «وَقَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ...» (غافر/ ۶۰) به تبیین برآیند دعا پرداخته شده است. بر پایه‌ی آیه‌ی فوق، خواندن خداوند استجابات را به همراه دارد. از دیدگاه کودک نیز، دعا و خواندن خداوند تأثیر آنی دارد؛ به طوری که باعث حل مشکلات و گشایش رزق و روزی می‌شود؛ همان‌گونه که «فطیر تازه» نتیجه‌ی دعای مادر است؛ علاوه بر این، ابراهیمی دعا را به باغی تشبیه کرده است که موجب گشایش خاطر پدر شده است. این شعر، علاوه بر آیه‌ی فوق، به واژه‌ی دعایی «رتْنا» اشاره دارد که شصت و هفت بار در قرآن کریم به کار رفته است و مشهورترین آن، آیه‌ی شریفه‌ی «رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ» (البقره/ ۲۰۱) است.

- پاسداشت مقام بزرگان دینی

یکی از اهداف ذکر آموزه‌های دینی در شعر کودک، پاسداشت مقام بزرگان دینی است؛ ولی با توجه به این که کودکان، کمتر با تلمیحات پیامبران، امامان و سایر بزرگان دین آشنایی دارند، شاعران با محدودیت رو به رو هستند؛ بنابراین سعی می‌کنند، به کلّ حادثه‌ای که تلمیح بر پایه‌ی آن شکل گرفته است، اشاره کنند. ابراهیمی، با آگاهی به این که اغلب کودکان با بیشتر تلمیحات قرآن آشنایی پیشین ندارند، سعی کرده است تلمیحاتی را به کار برد که کودکان در کتاب‌های درسی نسبت به آن‌ها آشنایی پیدا کرده‌اند و یا این تلمیحات

اشاره به داستانی مشهور دارند. ابراهیمی با اشاره به ماجرای نزول وحی در غار حرا، به پاسداشت مقام والای پیامبر اکرم(ص) پرداخته است.

آسمان سکوت می‌کند/ کوه ولی پر از صداست/ او ز راه دور می‌رسد/ او که برگزیده‌ی خداست/ غار می‌کند بر او سلام/ او پر از نگاه می‌شود/ آسمان گشاده می‌شود/ غار، پر ز ماه می‌شود/ ناگهان طلوع می‌کند/ آفتابی از دل زمین/ آفتابی از دل حرا/ از دل محمد امین (ابراهیمی، ۱۳۸۲: آفتابی در حرا)

همچنین، در شعر زیر، با الهام از آیه‌ی «وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَؤُوفٌ بِالْعِبَادِ» (بقره/۲۰۷) به پاسداشت مقام والای حضرت علی(ع) و از جان‌گذشتگی‌های ایشان پرداخته است:

او یار محمد/ او یار خدا بود/ در چشم و دل او/ آثار خدا بود.../ او بود که خوابید/ در جای محمد/ دنیایی علی بود/ دنیای محمد» (ابراهیمی، ۱۳۸۲: ذکر خوش قرآن)

شاعر، حضرت علی(ع) را «یار محمد» خطاب کرده است. طبق روایات، آن امام بزرگوار در ليله‌المبیت، در بستر پیامبر(ص) خوابید و جان پیامبر(ص) را از توطئه‌ی کفار نجات داد.

- قیامت

پرسش دیگری که همواره در جایگاه هوش معنوی، ذهن انسان را به چالش می‌کشد، چگونگی قیامت است. ابراهیمی در تداعی قیامت، با تأثیرپذیری از آیات «إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ» (تکویر/۱) و «إِذَا النُّجُومُ انكَدَرَتْ» (تکویر/۲) و «إِذَا الْجِبَالُ سُيِّرَتْ» (تکویر/۳) به صحنه در هم پیچیدن اجرام آسمانی و فروپاشی طبیعت اشاره کرده است:

شبی در خواب دیدم/ شده تاریک دنیا/ نه خورشیدی، نه ماهی/ نه نوری هست پیدا/ نه کوهی دیده می‌شد/ نه دشتی و نه باغی (ابراهیمی، ۱۳۷۲: فانوس آسمان)

- معاد

اغلب کودکان نسبت به چگونگی معاد خالی‌الذهن هستند؛ لذا ابراهیمی برای ملموس‌تر کردن مفهوم و کیفیت آن، با استفاده از مظاهر طبیعت، به تمثیل روی آورده است. ابراهیمی در شعر زیر، با الهام از آیه‌ی شریفه‌ی «وَاللَّهُ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيَّاحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا فَسُقْنَاهُ إِلَى بَلَدٍ مَّيِّتٍ فَأَحْيَيْنَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا كَذَلِكَ النُّشُورُ» (فاطر/۹) زنده شدن مردگان را برای کودکان به تصویر کشیده است و از توصیف طبیعت و تمثیل حیوانات، بهره گرفته است؛ از

آنجا که کودکان اشتیاق فراوانی به طبیعت‌گرایی و داستان حیوانات دارند و استفاده از این مضامین بهتر می‌تواند مفهوم قرآنی معاد را ملموس کند:

گنجشک‌ها بر شاخه رویدند/ یک معجزه است این، ساده و زیبا/ خورشید لبخندی بر آن‌ها زد/ این هم دلیل روشنی بر ما/ ابر آمد و خورشید را پوشاند/ گنجشک‌ها از شاخه‌ها رفتند/ یک معجزه انگار پیدا شد/ خورشید و گنجشکان کجا رفتند؟/ زد رعد و برقی آسمان ناگاه/ در شهر، باران و تگرگ آمد/ باد آمد و طوفان و غوغا شد/ ناگاه گویی وقت مرگ آمد/ بعد از زمانی ابرها رفتند/ توفان وحشتناک هم خوابید/ در آسمان خورشید پیدا شد/ با مهربانی باز هم تابید/ هر یک از این‌ها معجزه است، آری/ هر یک از آن‌ها مثل یک پند است، خورشید و باران و تگرگ و باد/ هر یک نشانی از خداوند است (ابراهیمی، ۱۳۸۶: ۴۰)

همچنین در شعری دیگر، با الهام از آیه‌ی شریفه‌ی «إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ» (آل عمران/ ۱۹۰) با اشاره به دگرگونی‌های طبیعت، به طور غیرمستقیم، معاد را در ذهن کودکان تداعی می‌کند:

باز باغ سیب خرم می‌شود/ هر طرف باز آفتابی می‌شود/ ابرهای سرد کم می‌روند/ آسمان هم باز آبی می‌شود/ می‌شود تکرار باز این فصل‌ها/ هر کدامش، درسی از سوی خداست/ باغ را فصل‌ها اندیشه کن/ در درخت سیب هم بوی خداست (ابراهیمی، ۱۳۸۱: ۲۲)

– مقام والای شهادت

با شروع جنگ تحمیلی تحوّل در محتوای شعر کودک، شکل بارزتری به خود گرفت و شاعران برای حفظ آرمان‌ها و ارزش‌های انقلاب و دفاع مقدس به بازتاب آن در شعر پرداختند؛ لذا با تأثیرپذیری از مضامین قرآنی، به جایگاه و ارزش شهادت پرداختند. ابراهیمی با توجه به آیه‌ی شریفه‌ی «وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أحيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ» (آل عمران/ ۱۶۹) بر زنده بودن شهیدان معتقد است و این آیه شریفه را با زبان شاعرانه به تصویر کشیده است:

شهید راه قرآن/ حرف تو را شنیدم/ همچون پرنده‌ای شاد/ به سویت پر کشیدم/ به سویت آمدم تا/ راه تو را ببویم/ که گفته‌های حق را/ تا زنده‌ام بگویم/ تا زنده‌ام بگویم: تو پاک و ارزنده‌ای/ خوشا به حالت شهید/ که تا ابد زنده‌ای (ابراهیمی، ۱۳۷۷: ۱۰)

– نشانه‌های الهی

از اساسی‌ترین پرسش‌های دوران کودکی، چگونگی و جایگاه خداوند است که همواره این پرسش در ذهن اغلب کودکان به وجود می‌آید. کمک گرفتن از طبیعت، یکی از مناسب‌ترین روش‌ها برای شناساندن خدا به کودک است؛ از این رو که آفرینش طبیعت به قدرت الهی صورت گرفته است و می‌توان قدرت خداوند را در آسمان و زمین و دریاها به کودک نشان داد. ابراهیمی با استفاده از مضمون آیه‌ی شریفه‌ی «هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْأَرْضِ وَ مَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَ مَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ وَ مَا يَعْرُجُ فِيهَا وَ هُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ وَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ» الحديد/۴ و استفاده از توصیف طبیعت که مظاهر خدا در آن پیداست، در پی پاسخ‌گویی به این پرسش است و به کودک می‌آموزد که خداوند در همه جا حضور دارد:

او را بین در ابر و باران/ او را بین در دشت و در کوه/ او را بین با چشم‌هایت/ در جنگل سرسبز و انبوه (ابراهیمی، ۱۳۸۲: او)

طبیعت و حوادث طبیعی نشانی از خداوند دارند؛ از این جهت که دگرگونی‌های طبیعت به امر الهی شکل می‌گیرد؛ لذا ابراهیمی با توجه به آیه‌ی «وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ رِزْقٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَ تَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ آيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ» جاثیه/ ۵ به این پرسش بنیادی کودکان جواب می‌دهد:

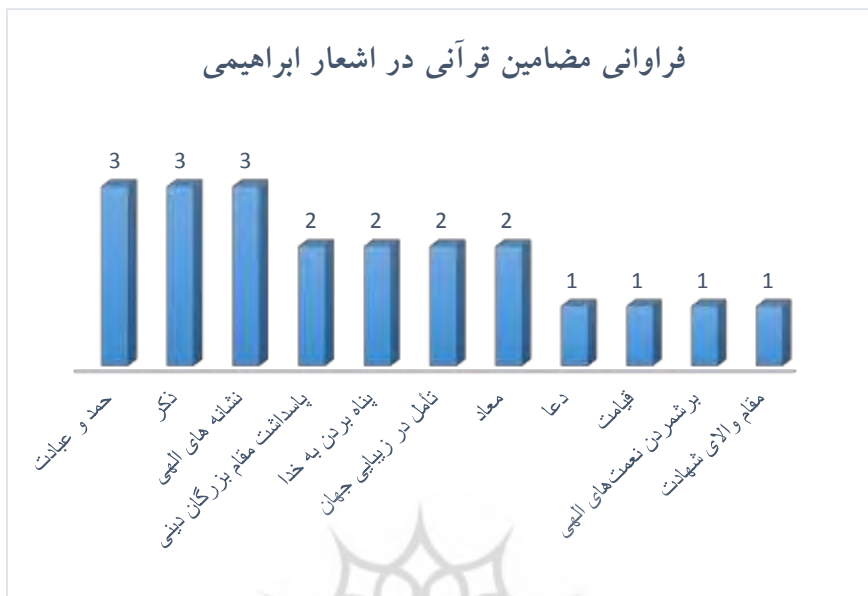
هر یک از این‌ها/ هر یک از آن‌ها/ مثل یک پند است/ خورشید و باران و تگرگ و باد/ هر یک نشانی از خداوند است. (ابراهیمی، ۱۳۸۶: ۸)

ابراهیمی برای اقناع ذهن کودک در مورد وجود خداوند در طبیعت، از دلیل عقلی بهره گرفته است:

باران نمی‌بارد از آسمان بی تو/ هرگز نمی‌روید رنگین کمان بی تو/ بی تو درخت از خاک/ هرگز نمی‌روید/ بی تو کسی از گل/ حرفی نمی‌گوید/ بی تو ندارد نور/ نه ماه و نه خورشید/ نام تو بر آن‌ها/ نور و صفا بخشید (ابراهیمی، ۱۳۸۲: ۶)

نتیجه گیری

بر اساس بررسی‌های انجام گرفته در این پژوهش، می‌توان گفت ابراهیمی در سرودن اشعار کودکانه تحت تأثیر قرآن بوده و از این طریق، مضامین دینی و اخلاقی را در شعر آورده است. اغلب مضامین قرآنی به کار رفته در شعر ابراهیمی، در مورد خدا و خداشناسی است که در آن‌ها از صفات جمالی و ثبوتی خداوند سخن به میان آمده است. وی با آگاهی به این که کودکان در گروه‌های سنی پایین، قادر به درک مفاهیم انتزاعی نیستند، سعی کرده است آیه‌های قرآنی را متناسب با درک مخاطب و مقتضای حال کودک به کار ببرد؛ لذا از توصیفات انتزاعی پرهیز کرده و خداوند را از طریق مظاهر آفریده‌های او شناسانده است. از آن جایی که کودکان به طبیعت‌گرایی گرایش بیشتری دارند، اغلب آیاتی را به کار برده است که با طبیعت در ارتباط باشد؛ بر همین اساس، روش‌های کاربرد مضامین قرآنی در شعر او متفاوت از شعر بزرگسالان است. در مجموع، ۲۱ شعر صبغه‌ی قرآنی دارد که ۱۳ مورد از آن در ارتباط با خدا است که مضامین حمد و عبادت، ذکر و نشانه‌های الهی بیشترین بازتاب را دارد؛ همچنین بیشترین تأثیرپذیری از سوره‌های رعد و بقره انجام گرفته است. فراوانی مضامین و بسامد آیه‌های قرآنی در اشعار ابراهیمی در نمودارهای زیر آمده است:

منابع:

قرآن کریم

- ابراهیمی، جعفر، (۱۳۷۲)، **آسمان ابری نیست**، تهران: نهاد هنر و ادبیات، چاپ اول.
- ، (۱۳۷۵)، **خدا چه مهربان است**، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، چاپ سوم.
- ، (۱۳۷۶)، **خورشیدی اینجا، خورشیدی آنجا**، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، چاپ سوم.
- ، (۱۳۷۷)، **شکوفه‌های شعر**، تهران: کتاب‌های شکوفه، چاپ
- ، (۱۳۸۱)، **باغ سیب**، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، چاپ سوم.
- ، (۱۳۸۱)، **وقتی سایه‌ها سنگ می‌شوند**، تهران: سوره‌ی مهر، چاپ اول.
- ، (۱۳۸۲)، **چیستم من**، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، چاپ دوم.
- ، (۱۳۸۲)، **تو بوی سیب می‌دهی**، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، چاپ اول.
- ، (۱۳۸۲)، **سبزپوش مهربان**، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، چاپ اول.
- ، (۱۳۸۲)، **ماری که شاعرم کرد**، تهران: کتاب‌های بنفشه، چاپ اول.
- ، (۱۳۸۶)، **او برادر من است**، تهران: کتاب‌های بنفشه، چاپ اول.
- ، (۱۳۸۶)، **به خاطر پرنده‌ها**، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، چاپ اول.
- ، (۱۳۸۶)، **رازهایی در باد**، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، چاپ اول.
- ، (۱۳۸۸)، **غصه‌هارو ساده کن**، تهران: انتشارات مدرسه، چاپ اول.
- تاریخ سیستان، (۱۳۸۱)، به تصحیح محمدتقی بهار، تهران: انتشارات معین، چاپ اول.
- زارع گاوگانی، وحیده، (۱۳۸۳)، **مفاهیم تربیتی اسلام از دیدگاه قرآن در ادبیات کودک و نوجوان**، مجله روانشناسی و علوم تربیتی، سال سی و سوم، شماره یک، صص ۲۰۱-۲۲۵.
- سلاجقه، پروین، (۱۳۸۷)، **از این باغ شرقی**، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، چاپ دوم.
- شوالیه، ژان و آلن گریبان، (۱۳۸۸)، **فرهنگ نمادها**، تهران: جیحون، چاپ دوم.
- علی‌پور، منوچهر، (۱۳۷۹)، **پژوهشی در شعر کودک**، تهران: نشر تیرگان، چاپ نخست.
- کیانوش، محمود، (۱۳۷۹)، **شعر کودک در ایران**، تهران: انتشارات آگاه، چاپ سوم.
- لوچر، ماکس، (۱۳۷۶)، **روانشناسی و رنگ‌ها**، تهران: موسسه انتشارات فرهنگستان یادواره، چاپ اول.
- وندردن، جیمز دبیلیو، (۱۳۸۳)، **روانشناسی رشد (۲و۱)**، ترجمه‌ی دکتر حمزه گنجی، تهران: انتشارات بعثت، چاپ ششم.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی